

Ćwiczenia z rachunku prawdopodobieństwa

W. Czernous

tinyurl.com/cwiczeniazrachunku

tinyurl.com/kolozrachunku1

31 października 2022

Ćwiczenie 1.

Podaj przykład trzech zdarzeń, które są parami niezależne, ale nie są niezależne.

Ćwiczenie 2.

Podaj przykład dwu zmiennych losowych, które są nieskorelowane

$$(EXY = EXEY),$$

ale nie są niezależne.

Wskazówka: to nie mogą być indykatory zbiorów.

Def. niezależności zbiorów zdarzeń.

Niech $\{\Xi_i : i \in I\}$ będzie rodziną zbiorów zdarzeń. Ξ_i są niezależne wtedy i tylko wtedy, gdy dla każdego zbioru skończonego $J : J \subset I$, dla wszystkich $A_j \in \Xi_j$, $j \in J$ zachodzi

$$P\left(\bigcap_{j \in J} A_j\right) = \prod_{j \in J} P(A_j).$$

Twierdzenie o niezależnych π -układach.

Niech $\{\Xi_i : i \in I\}$ będzie rodziną π -układów (π -układ to rodzina zbiorów zamknięta na przekroje). Wtedy warunkiem dostatecznym (i koniecznym) niezależności σ -ciał $\{\sigma(\Xi_i) : i \in I\}$ jest niezależność $\{\Xi_i : i \in I\}$.

Ćwiczenie 3.

Czy Ξ_i muszą koniecznie być π -układami?

Wskazówka: minimalny kontrprzykład składa się z 3 zbiorów, tworzących dwie rodziny.

Lemat Leviego o zbieżności monotonicznej.

Dla nieujemnych zmiennych losowych $\xi, \xi_1, \xi_2, \dots$, zachodzi:

$$\xi_n \uparrow \xi \implies E\xi_n \uparrow E\xi.$$

Ćwiczenie 4.

Niech $\xi_1, \xi_2, \dots$ będą niezależnymi zmiennymi losowymi o wartościach w $[0, 1]$.

Pokaż, że $E \prod_n \xi_n = \prod_n E\xi_n$.

W szczególności, mamy stąd $P \bigcap_n A_n = \prod_n P A_n$ dla dowolnych zdarzeń niezależnych $A_1, A_2, \dots$.

Nierówność Czebyszewa. Dla zmiennej losowej $\xi \geq 0$, takiej że $0 < E\xi < \infty$, mamy:

$$P\{\xi > rE\xi\} \leq \frac{1}{r}, \quad r > 0.$$

(Np. nie więcej niż połowa pracujących może zarabiać 2 średnie pensje i więcej.)

Definicja zbieżności według prawdopodobieństwa.

Dla zmiennych losowych nieujemnych $\xi_1, \xi_2, \dots$, mówimy, że ξ_n zbiega do zera według prawdopodobieństwa (co zapisujemy $\xi_n \xrightarrow{P} 0$), jeśli

$$\lim_{n \rightarrow \infty} P\{\xi_n > \varepsilon\} = 0, \quad \varepsilon > 0.$$

Lemat o zbieżności według prawdopodobieństwa.

Dla zmiennych losowych nieujemnych $\xi_1, \xi_2, \dots$, następujące warunki są równoważne:

- (i) $\xi_n \xrightarrow{P} 0$,
- (ii) $E\{\xi_n \wedge 1\} \rightarrow 0$,
- (iii) każdy podciąg $N' \subset \mathbb{N}$ zawiera podciąg $N'' \subset N'$, dla którego $\xi_n \rightarrow 0$ p.n. przy $n \rightarrow \infty, n \in N''$.

Ćwiczenie 5. (i) $\implies$ (ii).

Ćwiczenie 6. (ii) $\implies$ (i).

Wskazówka: Jeśli $\varepsilon < 1$, to $x > \varepsilon$ implikuje $x \wedge 1 > \varepsilon$.
Następnie skorzystać z nierówności Czebyszewa.

Zadanie domowe 1.

Wykazać (ii) $\iff$ (iii).

Ćwiczenie 7.

Korzystając z lematu (o zbieżności według prawdopodobieństwa), wykazać, że zbieżność p.n. pociąga za sobą zbieżność według prawdopodobieństwa.

Ćwiczenie 8.

Niech $\Omega = [0, 1]$, zaś P -miara Lebesgue'a. Weźmy ciąg ξ_n zmiennych losowych, znany pod nazwą „maszyna do pisania”:

$$1_{[0, \frac{1}{2}]}, 1_{[\frac{1}{2}, 1]}, 1_{[0, \frac{1}{4}]}, 1_{[\frac{1}{4}, \frac{2}{4}]}, 1_{[\frac{2}{4}, \frac{3}{4}]}, 1_{[\frac{3}{4}, 1]}, 1_{[0, \frac{1}{8}]}, 1_{[\frac{1}{8}, \frac{2}{8}]}, \dots$$

Ile wynoszą, dla ustalonego $\varepsilon \in (0, 1)$, wartości $a_1, a_2, \dots, a_{10}$, wyrazów ciągu

$$a_n = P(\xi_n > \varepsilon)?$$

A ile wynoszą dla ustalonego $\varepsilon \geq 1$? Pokazać, że ξ_n jest zbieżny do zera według prawdopodobieństwa.

Definicja rozkładu jednostajnego.

Niech ξ będzie taką zmienną losową, że

$$P\{c < \xi < d\} = \frac{d-c}{b-a} \quad \text{dla } a \leq c < d \leq b.$$

Mówimy wtedy, że ξ ma rozkład jednostajny na $[a, b]$, co zapisujemy $\xi \sim U(a, b)$.

Ćwiczenie 9. Oblicz EX^3 , gdy $X \sim U(0, 1)$.

Twierdzenie o mierze produktowej i całce iterowanej (Lebesgue, Fubini, Tonelli).

Niech zmienne losowe ξ, η będą niezależne, o rozkładach μ, ν , odpowiednio. Dla dowolnej funkcji mierzalnej

$$f : \mathbb{R}^2 \rightarrow \mathbb{R}, \quad \text{o własności} \quad E|f(\xi, \eta)| < \infty,$$

zachodzi wtedy

$$\begin{aligned} Ef(\xi, \eta) &= \int \mu(ds) \int f(s, t) \nu(dt) \\ &= \int \nu(dt) \int f(s, t) \mu(ds). \end{aligned}$$

Ćwiczenie 10. Oblicz $E(X + Y)^n$ dla niezależnych $X \sim U(0, 1)$, $Y \sim U(0, 1)$.

Ćwiczenie 11. Niech $X_1, X_2, \dots$ będą niezależne o jednakowym rozkładzie $U(0, 1)$. Oblicz

$$\lim_n \frac{X_1^3 + X_2^3 + \dots + X_n^3}{n}.$$

Jakiego typu to zbieżność?

Wsk.: Skorzystaj z MPWL (p. wykład).

Ćwiczenie 12. Niech $\xi \sim U(0, 1)$, zaś $X_n(\omega)$ niech będzie n -tą cyfrą po przecinku w rozwinięciu dziesiętnym liczby $\xi(\omega)$:

$$\xi = 0, X_1 X_2 X_3 \dots$$

Wykaż, że zmienne losowe $X_1, X_2, \dots$ są niezależne.

Ćwiczenie 13. Niech $\xi \sim U(0, 1)$, zaś $X_n(\omega)$ niech będzie n -tą cyfrą po przecinku w rozwinięciu dziesiętnym liczby $\xi(\omega)$:

$$\xi = 0, X_1 X_2 X_3 \dots$$

Jakie jest prawdopodobieństwo, że (asymptotycznie) średnio co dziesiąta cyfra liczby ξ jest piątką?

Ćwiczenie 14. Oblicz granicę, przy $n \rightarrow \infty$, wyrażenia

$$\int_0^1 \int_0^1 \dots \int_0^1 \frac{x_1^3 + x_2^3 + \dots + x_n^3}{x_1 + x_2 + \dots + x_n} dx_1 dx_2 \dots dx_n.$$

Centralne twierdzenie graniczne (CTG).

Dla niezależnych zmiennych losowych o jednakowym rozkładzie $\xi_1, \xi_2, \dots$, takich że $E\xi_1 = 0$ i $E\xi_1^2 = 1$,

$$\lim_n P\left(\frac{\xi_1 + \xi_2 + \dots + \xi_n}{\sqrt{n}} \leq x\right) = \Phi(x),$$

gdzie Φ jest dystrybuantą rozkładu $N(0, 1)$.

Ćwiczenie 15. Mamy 100 żarówek, których czas życia jest niezależny, o rozkładzie wykładniczym ze średnią 5 godzin (a więc wariancją 25). Oszacuj prawdopodobieństwo, że po 525 godzinach będziemy mieć jeszcze działającą żarówkę, jeśli używamy tylko jednej naraz, zaś natychmiast po zepsuciu wymieniamy ją na następną.

Ćwiczenie 16. Firma ubezpieczeniowa wystawiła 10000 polis. Wartość oczekiwana roszczeń, zrealizowanych w ciągu roku, wynosi 1200, zaś odchylenie standardowe 4000. Obliczyć prawdopodobieństwo, że całkowita suma roszczeń, w ciągu jednego roku, przekroczy 13,5 miliona.

Twierdzenie (nierówność Bernsteina)

Jeśli S_n jest liczbą sukcesów w schemacie n prób Bernoulliego z prawdopodobieństwem sukcesu p , to dla każdego $\varepsilon > 0$

$$P\left(\left|\frac{S_n}{n} - p\right| > \varepsilon\right) \leq 2e^{-2n\varepsilon^2}.$$

Lemat Borela-Cantelliego.

Niech $A = \cap_m \cup_{n \geq m} A_n$. Wtedy:

- (i) $P(A) = 0$, jeśli $\sum_{n=1}^{\infty} P(A_n) < \infty$.
- (ii) $P(A) = 1$, jeśli zdarzenia $A_1, A_2, \dots$, są niezależne i $\sum_{n=1}^{\infty} P(A_n) = \infty$.

Zadanie domowe 2.

Korzystając z nierówności Bernsteina i lematu Borela-Cantelliego, wykazać mocne prawo wielkich liczb Bernoulliego: $S_n/n \rightarrow p$ p.n.

Wskazówka: suma przeliczalnie wielu zbiorów miary zero jest miary zero..

Zadanie domowe 3. Weźmy ciąg $\xi_1, \xi_2, \dots$ niezależnych zmiennych losowych o jednakowym rozkładzie, z własnością: $P\{|\xi_n| > t\} > 0$ dla każdego $t > 0$. Wykazać istnienie stałych c_n , takich że $c_n \xi_n \rightarrow 0$ według prawdopodobieństwa, ale nie p.n.

Wskazówka. Dobrać (w jaki sposób?) ciąg stałych $c_n > 0$, $c_n \rightarrow 0$, tak, by $\sum P(A_n) = \infty$, gdzie $A_n = \{c_n \xi_n > 1\}$. Zauważyć, że A_n są zdarzeniami niezależnymi. Skorzystać następnie z lematu Borela-Cantelliego.

Notacja: niech $E(\xi; A)$ oznacza $E(\xi \cdot 1_A)$.

Definicja. Jeśli $\xi \in L^1$, to warunkową wartością oczekiwaną ξ pod warunkiem $\mathcal{F}$ nazywamy $\mathcal{F}$ -mierzalną zmienną losową $E^{\mathcal{F}}\xi$, taką że

$$E(E^{\mathcal{F}}\xi; A) = E(\xi; A), \quad A \in \mathcal{F}.$$

Ćwiczenie 17. Łączny rozkład zmiennych losowych X, Y dany jest tabelką:

	$X = 1$	$X = 3$	
$Y = 0$	0,2	0,3	Znaleźć $E(X \sigma(Y))$ i EX .
$Y = 2$	0,1	0,4	

Ćwiczenie 18. Niech $\Omega = [0, 1]$, P -miara Lebesgue'a na $[0, 1]$. Znaleźć $E(f|\mathcal{F})$, jeśli

- a) $f(x) = \sqrt{x}$, $\mathcal{F}$ jest σ -ciałem generowanym przez zbiory $[0, \frac{1}{4})$, $[\frac{1}{4}, 1]$.
- b) $f(x) = -x$, $\mathcal{F}$ jest σ -ciałem generowanym przez zbiory $[0, \frac{1}{2})$, $[\frac{1}{2}, 1]$.

Warunkowa wartość oczekiwana $E^{\mathcal{F}}\xi = E(\xi|\mathcal{F})$.

Twierdzenie. Niech $L^1(\mathcal{F})$ będzie zbiorem zmiennych losowych całkowalnych i $\mathcal{F}$ -mierzalnych. Dla dowolnego σ -ciała $\mathcal{F}$ istnieje jednoznaczny (p.n.) operator liniowy $E^{\mathcal{F}} : L^1 \rightarrow L^1(\mathcal{F})$, taki że:

$$(i) \quad E(E^{\mathcal{F}}\xi; A) = E(\xi; A), \text{ dla } \xi \in L^1, A \in \mathcal{F};$$

Operator $E^{\mathcal{F}}$ ma następujące własności (przy założeniu, że odpowiednie wyrażenia istnieją dla wartości bezwzględnych):

$$(ii) \quad \xi \geq 0 \implies E^{\mathcal{F}}\xi \geq 0 \text{ p.n. (dodatniość),}$$

$$(iii) \quad E|E^{\mathcal{F}}\xi| \leq E|\xi| \text{ (zwężanie w } L^1),$$

$$(iv) \quad 0 \leq \xi_n \uparrow \xi \implies E^{\mathcal{F}}\xi_n \uparrow E^{\mathcal{F}}\xi \text{ p.n. (zbieżność monotoniczna),}$$

$$(v) \quad E^{\mathcal{F}}\xi\eta = \xi E^{\mathcal{F}}\eta \text{ p.n., gdy } \xi \text{ jest } \mathcal{F}\text{-mierzalna (wyłączanie),}$$

$$(vi) \quad E(\xi E^{\mathcal{F}}\eta) = E(\eta E^{\mathcal{F}}\xi) = E(E^{\mathcal{F}}\xi)(E^{\mathcal{F}}\eta) \text{ p.n. (samosprzężenie),}$$

$$(vii) \quad E^{\mathcal{F}}E^{\mathcal{G}}\xi = E^{\mathcal{F}}\xi \text{ p.n., gdy } \mathcal{F} \subset \mathcal{G} \text{ ('tower rule').}$$

W szczególności, $E^{\mathcal{F}}\xi = \xi$ p.n., gdy ξ jest $\mathcal{F}$ -mierzalne, zaś $E^{\mathcal{F}}\xi = E\xi$ p.n., gdy $\xi \perp \mathcal{F}$.

Ćwiczenie 19. Wykazać, z definicji warunkowej wartości oczekiwanej, że

$$E(E^{\mathcal{F}}\xi) = E\xi.$$

Ćwiczenie 20. Wykazać, z definicji warunkowej wartości oczekiwanej, że

$$E^{\sigma(X)}X = X \text{ p.n.}$$

Ćwiczenie 21. Udowodnić własność (vii).

Ćwiczenie 22. Wykazać, z definicji warunkowej wartości oczekiwanej, że

$$\xi = 0 \text{ p.n.} \implies E^{\mathcal{F}}\xi = 0 \text{ p.n.}$$

Ćwiczenie 23. Udowodnić

$$\xi = c \text{ p.n.} \implies E^{\mathcal{F}}\xi = c \text{ p.n.}$$

Ćwiczenie 24. Pokazać, że

$$\xi = \eta \text{ p.n.} \implies E^{\mathcal{F}}\xi = E^{\mathcal{F}}\eta \text{ p.n.}$$

Lemat o zbiorach miary zero: dla zm. los. $\xi \geq 0$,

$$E\xi = 0 \iff \xi = 0 \text{ p.n.}$$

Ćwiczenie 25. Wywnioskować z tego lematu, że

$$A = \{\eta > 0\}, E(\eta; A) = 0 \implies PA = 0.$$

Wskazówka: przyjąć $\xi = \eta 1_A$.

Ćwiczenie 26. Udowodnić

$$A = \{\eta < 0\}, E(\eta; A) = 0 \implies PA = 0.$$

Ćwiczenie 27. Wykazać dodatniość $E^{\mathcal{F}}$, korzystając z poprzedniego ćwiczenia.

Ćwiczenie 28. Udowodnić, dla $\eta \geq 0$,

$$\{E^{\mathcal{F}}\eta = 0\} \subset \{\eta = 0\} \text{ p.n.}$$

(Równoważnie, $P\{E^{\mathcal{F}}\eta = 0, \eta > 0\} = 0$.)

Wskazówka: zastosować lemat dla $\xi = \eta 1_{\{E^{\mathcal{F}}\eta = 0\}}$.

Ćwiczenie 29. Sformułować warunkową wersję lematu o zbiorach miary zero.

Ćwiczenie 30. Wykazać następującą własność monotoniczności $E^{\mathcal{F}}$:

$$\xi \leq \eta \text{ p.n.} \implies E^{\mathcal{F}}\xi \leq E^{\mathcal{F}}\eta \text{ p.n.}$$

Skorzystać z podanych wyżej własności $E^{\mathcal{F}}$.

Ćwiczenie 31. Wykazać, że $|E^{\mathcal{F}}\xi| \leq E^{\mathcal{F}}|\xi|$ p.n. Zaznaczyć, z których własności $E^{\mathcal{F}}$ tu korzystamy.

Ćwiczenie 32. Załóżmy, że $\eta \in L^2$, $\mathcal{F} = \sigma(\xi)$ oraz $E^{\mathcal{F}}\eta = \xi$, $E^{\mathcal{F}}(\eta^2) = \xi^2$. Uzasadnić, że $\eta = \xi$ p.n.

Wskazówka: użyć warunkowej wersji lematu o zbiorach miary zero.

Notacja: $\text{Var } \xi = E(\xi - E\xi)^2$, $\text{Var}^{\mathcal{F}} \xi = E^{\mathcal{F}}(\xi - E^{\mathcal{F}}\xi)^2$.

Ćwiczenie 33. Dla $\xi \in L^2$, $\text{Var}^{\mathcal{F}} \xi \geq 0$.

Ćwiczenie 34. Dla $\xi \in L^2$,

$$\text{Var } \xi = E \text{Var}^{\mathcal{F}} \xi + \text{Var } E^{\mathcal{F}} \xi.$$

Ćwiczenie 35. Dla $\xi \in L^2$,

$$\text{Var } \xi \geq \text{Var } E^{\mathcal{F}} \xi.$$

Ćwiczenie 36. (istotne dla zastosowań) Dla $\xi \in L^2$,

$$\text{Var } E^{\mathcal{G}} \xi \geq \text{Var } E^{\mathcal{F}} \xi, \text{ gdy } \mathcal{G} \supset \mathcal{F}.$$

Wsk.: zastosować 'tower rule' do poprzedniego wyniku.

Lemat Fatou. Dla nieujemnych $\xi_1, \xi_2, \dots$, mamy

$$\liminf_n E\xi_n \geq E \liminf_n \xi_n.$$

Dowód. Zauważmy, że

$$\xi_m \geq \inf_{k \geq n} \xi_k, \quad m \geq n,$$

a stąd

$$\inf_{m \geq n} E\xi_m \geq E \inf_{k \geq n} \xi_k, \quad n \in \mathbb{N}.$$

Biorąc $n \rightarrow \infty$, mamy (jak?) z lematu Lebiego o zbieżności monotonicznej:

$$\begin{aligned} \liminf_{n \rightarrow \infty} E\xi_n &\geq \lim_{n \rightarrow \infty} E \inf_{k \geq n} \xi_k \\ &= E \liminf_{n \rightarrow \infty} \xi_n. \quad \square \end{aligned}$$

Zadanie domowe 4. Wykazać warunkowy lemat Fatou: dla nieujemnych, całkowalnych $\xi_1, \xi_2, \dots$, mamy p.n.

$$\liminf_n E^{\mathcal{F}} \xi_n \geq E^{\mathcal{F}} \liminf_n \xi_n.$$

Jakich własności warunkowej wartości oczekiwanej należy użyć?

Kolokwium próbne

tinyurl.com/kolozrachunku1

Bibliografia

- [JS10] Jacek Jakubowski, Rafał Sztencel. *Wstęp do teorii prawdopodobieństwa*. SCRIPT, Warszawa, 2010.
- [Kal21] Olav Kallenberg. *Foundations of Modern Probability*. Springer, 2021.